

İBNÜ'L-VERDÎ, ESERİ VE İSLÂM MEDENİYETİNE KATKILARI*

IBN AL-WARDI'S WORKS AND THEIR CONTRIBUTIONS TO ISLAMIC CIVILIZATION

Hayri ALKAN**

ÖZ

14. ve 15. yüzyıl Şam bölgesinin önemli coğrafyacılarından biri olan İbnü'l-Verdî, *Harîdetü'l-'Acâ'ib* ve *Ferîdetü'l-'Garâ'ib* adlı eserleriyle tanınmaktadır. Bu eser, kozmografik bir anlayışla kaleme alınmıştır. İbnü'l-Verdî, Belh ekolü geleneğini takip etmiş ve eserini bu geleneğe bağlı olarak oluşturmuştur. İbnü'l-Verdî'nin bu eseri, geniş kapsamı ve içerdiği çeşitli ilim dallarıyla, dönemin en önemli ansiklopedik eserlerinden biri olarak kabul edilir. Eserin yapısı ve içeriği, o dönemdeki bilgi birikiminin zenginliğini yansıtır ve okuyucuya çok yönlü bir bakış açısı sunar. İbnü'l-Verdî'nin *Harîdetü'l-'Acâ'ib* eserinin çeşitli bilim dallarına katkıları üzerine yapılan bu çalışma, hem tarihsel hem de akademik açıdan değerlidir. Bu çalışmayı daha değerli kılmak için öncelikle İbnü'l-Verdî'nin yaşamı, dönemi ve eserinin yazılış amacı hakkında genel bir bilgi verilerek, eserin İslâm medeniyetine katkıları tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu durum, eserin değerini artıracak ve ilgili alanlarda yapılacak çalışmalara da katkıda bulunacaktır.

Anahtar Kelimeler: İbnü'l-Verdî, *Harîdetü'l-'Acâ'ib* ve *Ferîdetü'l-'Garâ'ib*, Coğrafya, Kozmografya.

ABSTRACT

Ibn al-Wardi, one of the most important geographers of the 14th and 15th century in the Damascus region, is known for his works *Kharidat al-'Aja'ib* and *Faridat al-Ghara'ib*. This work was written with a cosmographic approach. Ibn al-Wardi followed the Balkhi tradition and composed his work in accordance with this tradition. This work of Ibn al-Wardi is considered one of the most important encyclopedic works of the period due to its broad scope and inclusion of various branches of science. The structure and content of the work reflect the wealth of knowledge of that period and offer the reader a multi-faceted perspective. This study, which covers the contributions of Ibn al-Wardi's work *Kharidat al-'Aja'ib* to various branches of science, is valuable both historically and academically. In order to make this study more valuable, general information is given about Ibn al-Wardi's life, period and the purpose of writing his work, and an attempt is made to determine the contributions of the work to Islamic civilization. This will increase the value of his work and contribute to studies to be conducted in related fields.

Keywords: Ibn al-Wardi, *Kharidat al-'Aja'ib* and *Faridat al-Ghara'ib*, Geography, Cosmographic.

GİRİŞ

Coğrafya kelimesi, Grekçe *geo* (*yeryüzü, yerküre*) ve *graphein* (*yazmak*) sözcüklerinin birleşiminden türemiştir.¹ Esasen insanın yapısında bulunan farklı ülkeler, yerler ve mekânlar hakkındaki merakın bir ürünü olarak ortaya çıkan coğrafya,² aynı zamanda insanın yaşadığı, bir araya geldiği, çalıştığı ve öncelikli olarak yaşam alanı yeryüzünü inceleyen bir bilim dalıdır.³

* Bu makale 02.10.2024 tarihinde dergimize gönderilmiş; 11.11.2024 tarihinde hakemlere gönderilme işlemi gerçekleştirilmiş; 20.11.2024 tarihinde hakem raporlarının değerlendirilmesi sonucu yayın listesine dâhil edilmiştir.

Makaleye atıf şekli; Hayri Alkan, "İbnü'l-Verdî, Eseri ve İslâm Medeniyetine Katkıları", *Müellif Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, S. 2, (Aralık 2024), s. 14-24.

** Dr., asilhayri6527@hotmail.com, Orcid ID: 0000 0002 3035 8367.

¹ Hayati Doğanay, *Coğrafyaya Giriş I, Metotlar, İlkeler ve Terminoloji*, Gazi Büro Yayın., Ankara, 1993, s. 2-3; Reşat İzbirak, *Coğrafya Terimleri Sözlüğü*, Mektupla Öğretim Merkezi Yayın., Ankara, 1975, s. 61-62.

² Erol Tümerterkin, *Beşeri Coğrafya (Giriş)*, İÜEF Yayın., İstanbul, 1994a, s. 3.

³ Erol Tümerterkin, *Ekonomik Coğrafya*, İÜEF Yayın., İstanbul, 1994b, s. 3.

Kozmografya, evrenin yapısını, düzenini ve içindeki cisimleri inceleyen bir bilim dalıdır ve coğrafyanın daha geniş bir perspektifle ele alınmasına imkân tanır. Yeryüzü ile gökyüzü arasındaki ilişkiyi araştırarak, insanın evrendeki yerini ve anlamını sorgular. Bu bağlamda, kozmografya ile kurulan bağlantı, coğrafyanın sınırlarını genişleterek ona evrensel bir bakış açısı kazandırır.⁴

Coğrafya ve kozmografya gibi alanların en güçlü şekilde hissedildiği önemli eserlerden biri de İbnü'l-Verdî'nin *Harîdetü'l-'Acâ'ib ve Ferîdetü'l-Garâ'ib*'idir. Bu eser, 14. ve 15. yüzyılın önde gelen coğrafya ve kozmografya çalışmaları arasında yer almaktadır.

1. İBNÜ'L-VERDÎ'NİN HAYATI

Ebû Hafs Sirâcüddin Ömer b. el-Verdî hakkında bilgiler oldukça sınırlıdır. Doğum tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte, Ma'arratü'n-Nu'mân⁵ bölgesinde, Halep ile Hamâ arasında yetişmiştir.⁶ 14. ve 15. yüzyılda Şam ve Filistin coğrafyacıları arasında önemli bir isim olarak gösterilen İbnü'l-Verdî, sık sık kendisinden yaklaşık bir asır önce yaşamış olan Ebû Hafs Zeynüddîn İbnü'l-Verdî (ö. 749/1349) ile karıştırılmış ve eseri ona atfedilmiştir.⁷ Eserinin, Halep Kalesi'nin komutanı Şahin el-Müeyyed'e (815-824/1412-1421) ithaf edilmesi, onun Halep halkından bir Şamlı olduğunu öne süren görüşlere güçlü bir dayanak sunar.⁸ Memlûkler dönemi yazarı olan İbnü'l-Verdî'nin vefat yeri kesin olarak bilinmemekle birlikte, ölüm tarihi hakkında iki farklı rivayet vardır. Birincisi 850/1446 yılı, ikincisi Zilkâde 861/Ekim 1457 tarihidir. Genel olarak kabul gören tarih, Zilkâde 861/Ekim 1457'dir.⁹

2. İBNÜ'L-VERDÎ'NİN ESERİ

İbnü'l-Verdî, *Harîdetü'l-'Acâ'ib ve Ferîdetü'l-Garâ'ib* adlı eseriyle tanınan önemli bir İslâm kozmografya ve coğrafya âlimidir. Tek cilt ve Arapça kaleme alınan bu eser, Belh ekolü geleneğine uygun olarak kaleme alınmış ve 822/1419 yılında tamamlandığı tahmin edilmektedir.¹⁰

Eser dört kelime üzerine kurulmuştur. Bunlardan *'acâ'ib* ve *garâ'ib* terimleri, dikkat çekici kavramlar olup içerdiği temalarla eseri diğer coğrafi eserlerden ayırmıştır. *'Acâ'ib*, Arapça "ilginç, harika, şaşırtıcı" anlamına gelen *'acibe* kelimesinin çoğuludur. *Garâ'ib*, Arapça "garip, nadir, benzersiz, az rastlanır" anlamına gelen *garibe* kelimesinin çoğuludur.¹¹ Latince'de her iki kavrama da karşılık olarak *mirabilis* kelimesi kullanılmaktadır. Mirabilis, çoğul hali olan *mirabilia* ile "şaşırtıcı ve görülmemiş şeyler" anlamına gelir.¹² İslâmî kültürde ise *'acâ'ib* ve *garâ'ib* kavramları, "şaşkınlık" veya "garipseme" gibi duyguların ifadesi için kullanılır. Müslüman âlimlerin yazdığı bu tür eserler, coğrafi bilgiler sunmasının yanı sıra dini, mitolojik ve efsanevî unsurların iç içe geçtiği bir anlatım tarzına sahiptir.¹³ Bu özellikleriyle hem bilimsel hem de halk arasında geniş ilgi uyandırmıştır. Eserin adında geçen *harîde* ve *ferîde* kelimeleri ise,

⁴ Nazan Karakaş Özü, "Epistemolojik Sınırları ve İlişkileri Bağlamında Osmanlıda Üç Bilim: Kozmografya, Astronomi ve Coğrafya", *Dört Öge*, S. 16, 2019, s. 118-120.

⁵ Sahâbilerden Nu'mân b. Beşîr'e nispet edilir. Güneyinde Yuş' b. İbn Nün'a ait bir mezar vardır. Halep ile Hamâ arasında bulunan geniş bir ameli vardır. Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân*, C. 5, Dârü Sadır, Beyrut, 1977, s. 156.

⁶ Mustafa L. Bilge, "İbnü'l-Verdî", *DİA*, C. 21, İstanbul, 2000, s. 238.

⁷ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, C. 2, (Çev. Rüşti Balcı), Tarih Vakfı Yurt Yayın., Ankara, 2007, s. 583; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, C. 2, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1993, s. 680; İbn İyâs Hanefî, *Bedâiü'z-Zuhûr fî Vekâii'd-Duhûr*, C. 1, (Thk. Muhammed Mustafa), Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Amme li'l-Kitâb, Kahire, 1982, s. 524-525; Marinos Sariyannis, "Aja'ib ve Ghara'ib: Ottoman Collections of Mirabilia and Perceptions of the Supernatural", *Der Islam*, S. 92/2, 2015, s. 452; Michele Amari, *Storia dei Musulmani di Sicilia*, C. 1, Felice Le Monnier, Firenze, 1854, s. 66.

⁸ Ignaty Krachovsky, *Tarihü'l-Edebi'l-Cografıyyi'l-Arabi*, C.2, (Trc. Selahaddin Osman Haşim), Dârü's-Sekâfe, Kahire, 1963, s. 35.

⁹ Bilge, "İbnü'l-Verdî", s. 238.

¹⁰ C. E. Dubler, "Adjaib", *Encyclopaedia of Islam*, ed. P. Bearman Th. Bianquis, C.E. Bosworth, E. Van Donzel, W.P. Heinrichs, Brill, 2021), https://referenceworks.brillonline.com/entries/encyclopaedia-of-islam-2/adjaib-SIM_0319?s.num=0&s.rows=20&s.f.s2_parent=s.f.book.encyclopaedia-of-islam-2&s.q=adjaib

¹¹ Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayın., İstanbul, 2012, s. 596, 663; https://referenceworks.brillonline.com/entries/encyclopaedia-of-islam-2/adjaib-SIM_0319?s.num=0&s.rows=20&s.f.s2_parent=s.f.book.encyclopaedia-of-islam-2&s.q=adjaib

¹² Daston, Lorraine-Katherina, Park, *Wonders and the Order of Nature 1150-1750*, MIT Press, Cambridge, 2001, s. 57.

¹³ Irina Ye. Petrosyan, "A Turkish Translation of a Cosmographie Work by Ibn a-Wardi and Its Manuscripts in the Collection of the St. Petersburg Branch of the Institute of Oriental Studies", *Manuscripta Orientalia/International Journal for Oriental Manuscript Research*, S. 4/2, 1998, s. 62.

metnin edebî yapısının temelini oluşturur.¹⁴ *Harîde*, Arapça'da "inci" anlamına gelen *harâid* kelimesinin çoğuludur. *Ferîde*, "mücevher" anlamına gelen *ferâid* kelimesinin çoğuludur.¹⁵ Bu bağlamda, *Harîdetü'l-'Acâ'ib* ve *Ferîdetü'l-Garâ'ib*, "Enteresan İnciler ve Benzersiz Mücevherler" olarak tercüme edilebilir.¹⁶

İbnü'l-Verdî'nin eserinde çeşitli kaynakları bir araya getirip harmanlayarak geniş ve zengin bir bilgi yelpazesi sunduğu görülmektedir. Eserin mukaddime bölümünde, Nasîrüddin et-Tûsî'nin (ö. 672/1274) *Şerhü't-Tezkire*'si, Ca'fer el-Enbiyâ'nın *Batlamyus*'u, Belhî'nin (ö. 322/934) *Takvîmü'l-Bilâd*'ı, Mes'ûdî'nin (ö. 345/956) *Mürücü'z-Zeheb*'i, İbnü'l-Esîr el-Cezerî'nin (ö. 630/1233) *'Acâ'ibü'l-Mahlûkât*'ı,¹⁷ Marrâkişî'nin *Mesâlik ve'l-Memâlik*'i¹⁸ ve *Kitâbü'l-İbtidâ*'sı gibi önemli eserler müellifin kaynaklarından bazılarıdır.¹⁹ Ancak ilginç bir şekilde, İbnü'l-Verdî'nin eserinde bu kaynaklardan bazılarına dair doğrudan alıntılara rastlanmamaktadır. Özellikle Nasîrüddin et-Tûsî'nin *Şerhü't-Tezkire*'si, Ca'fer el-Enbiyâ'nın *Batlamyus*'u, Belhî'nin *Takvîmü'l-Bilâd*'ı ve Marrâkişî'nin *Mesâlik ve'l-Memâlik*'i ile *Kitâbü'l-İbtidâ*'sı gibi kaynaklar eserde geçmesine rağmen doğrudan alıntılar veya bilgiler yer almamaktadır. Bu durum, İbnü'l-Verdî'nin bu eserleri yalnızca kaynak olarak anıp onlardan doğrudan yararlanmamış olabileceği ihtimalini doğurur. Ayrıca, Belhî'yi referans göstermesine rağmen *Takvîmü'l-Bilâd* ile ilgili bilgi sunmaması da dikkat çeken bir noktadır.

Harîdetü'l-'Acâ'ib, usûl ve muhteva açısından Zekeriyâ b. Muhammed Kazvinî'nin (ö. 682/1283) *'Acâ'ibü'l-Mahlûkât ve Garâ'ibü'l-Mevcûdât*'ına,²⁰ Şeyhürrabve Dimaşkî'nin (ö. 727/1327) *Nuhbetü'd-Dehr fî 'Acâ'ibi'l-Ber ve'l-Bahr*'ına benzemektedir.²¹ Kozmografik eserlerin önemli bir özelliği, bilgilerin minyatürlerle görselleştirilmesidir. Bu özellik, Kazvinî ve Dimaşkî'nin eserlerinde görülürken, İbnü'l-Verdî'nin *Harîdetü'l-'Acâ'ib* adlı eserinde bulunmamaktadır.²² Diğer bir fark, Kazvinî'nin eserinde ayaltı ve ayüstü âlemlere vurgu yapılmasına karşın, İbnü'l-Verdî'nin eserinde odak noktasının yeryüzü olmasıdır.²³

Dimaşkî de İbnü'l-Verdî gibi, Dünya'nın yuvarlak olduğunu savunan bilginler arasında yer alır ve eserinde yuvarlak bir dünya haritasına yer verir. Muhteva açısından bakıldığında, Dimaşkî'nin eseri, küçük farklar olmakla birlikte, İbnü'l-Verdî'nin eserine benzerlik göstermektedir. Her iki eserde de yeryüzünün katmanları, ülkeler ve şehirler, kaleler, akarsular, denizler, dağlar, madenler, hayvanlar ve bunların özellikleri gibi pek çok bilgi bulunmaktadır. Ancak *Harîdetü'l-'Acâ'ib* ile Dimaşkî'nin *Nuhbetü'd-Dehr* eserleri karşılaştırıldığında, her iki eserin de matematiksel coğrafya açısından eksik kaldığı söylenebilir.²⁴

İbnü'l-Verdî'nin bu eseri yoğun eleştirilere maruz kalmıştır; ancak bu eser, ilk kaynaklarda yer almayan önemli bilgiler sunmaktadır.²⁵ Eserin, 733/1332 yılında Mısır'da yaşayan İbn Şebîb el-Harrânî'nin 14. yüzyıldaki çalışmalarının bir intihali olduğu iddiaları ortaya atılmıştır. Bu görüş, söz konusu bilgilerin birbirleriyle uyumlu olmasına rağmen, konunun derinlemesine incelenmesi nedeniyle kesin olarak kabul edilmemektedir. Rus oryantalist N. A. Mednikov'un, Filistin ile ilgili bölümleri incelediğinde İbnü'l-Verdî'nin eserini iyi bildiğini ortaya koymuştur.²⁶ Ayrıca, müellifin çalışmalarında İdrîsî (ö. 560/1165) ve Şeyhürrabve

¹⁴ Francesca Bellino, "Siraj al-Din Ibn al-Wardi and The Haridat al-'Aja'ib: Authority and Plagiarism in a Fifteenth-Century Arabic Cosmography", *Eurasian Studies*, S. 12/1-2, (Ed. Michele Bernardini-Jürgen Paul), Istituto per l'Oriente Carlo Alfonso Nallino, Roma, 2014, s. 264.

¹⁵ Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, s. 258, 693.

¹⁶ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, C. 2, s. 583.

¹⁷ Bu eser muhtemelen İbnü'l-Esîr İzzeddin Cezerî'nin *Tuhfetü'l-'Acâib Turfetü'l-Garâib* adlı eseridir. Bu eser çok sayıda kitaptan meydana gelmektedir. Bkz: Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, C. 1, s. 334

¹⁸ Kâtip Çelebi, İbnü'l-Verdî'ye ait bu eserin sadece varlığından bahsetmiştir. Bkz: Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, C. 4, s. 1328.

¹⁹ İbnü'l-Verdî, *Harîdetü'l-'Acâ'ib ve Ferîdetü'l-Garâ'ib*, (Tsh. Mahmûd Fahuri), Dârü's-Şarki'l-Arabi, Halep, 1991, s. 10.

²⁰ Kazvinî, *'Acâ'ibü'l-Mahlûkât ve Garâ'ibü'l-Mevcûdat*, Matbaatü'l-Alamî, Beyrut, 2000, s. 3.

²¹ Krachovsky, *Tarihü'l-Edebi'l-Cografîyyi'l-Arabi*, C. 1, s. 386-389.

²² Petrosyan, "A Turkish Translation of a Cosmographie Work by Ibn a-Wardi and Its Manuscripts in the Collection of the St. Petersburg Branch of the Institute of Oriental Studies", s. 63.

²³ Feray Coşkun, "Osmanlı Coğrafya Literatürü ve Acâibü'l-Mahlûkât Janrı", *TALİD*, S. 17/33, 2019, s. 273.

²⁴ Şeyhürrabve Dimaşkî, *Nuhbetü'd-Dehr fî 'Acâ'ibi'l-Berri ve'l-Bahr*, (Nşr. M. A. F. Mehren), Otto Harrassowitz, Leipzig, 1923, s. 10-253

²⁵ Petrosyan, "A Turkish Translation of a Cosmographie Work by Ibn a-Wardi and Its Manuscripts in the Collection of the St. Petersburg Branch of the Institute of Oriental Studies", s. 62.

²⁶ Krachovsky, *Tarihü'l-Edebi'l-Cografîyyi'l-Arabi*, C. 2, s. 37.

Dımaşkı'nın (ö. 727/1327) etkileri de belirgin bir şekilde gözlemlenmektedir.²⁷ İbnü'l-Verdî, Sıkkilye (Sicilya) ve Filistin gibi coğrafi açıdan birbirinden uzak yerleri anlatırken bu kaynakları kullanmıştır. Bu durum, onun bilgi alanının geniş olduğunu ve yalnızca Harrânî ile sınırlı kalmadığını açıkça göstermektedir. Bu tür karşılaştırmalar, müellifin entelektüel bağlamda ne denli zengin birikime sahip olduğunu ortaya koymaktadır.²⁸

Harîdetü'l-'Acâ'ib ve Ferîdetü'l-Garâ'ib adlı eser, Avrupa, Afrika ve Arap ülkeleri hakkında sunduğu ilginç bilgilerle dikkat çekmiştir ve bu nedenle birçok dile, özellikle Farsça, Türkçe ve Latince'ye tercüme edilmiştir. Osmanlı döneminde Türkçe'ye yapılan tercüme,²⁹ Hâce Hatîb Mahmûd er-Rûmî'nin *Tercümetü'l-Harîdeti'l-'Acâyib ve Ferîdeti'l-Garâyib* adlı çalışmasıyla önemli bir yer tutar.³⁰ Ancak bazı kaynaklarda bu eserin Mahmûd Şîrvânî'ye atfedilmesi, tarihsel bağlamda ilginç bir tartışma konusudur.³¹ Eserin ilk beş bölümü, 1835-1839 yılları arasında Tornberg tarafından Latince'ye çevrilmiş, tamamı ise 1884 yılında A. Hylander tarafından yine Latince'ye tercüme edilmiştir. Eserin çeşitli baskıları da yapılmıştır. Bunlar arasında 1929 yılında M. Mzik tarafından İsveç'in Landini şehrinde ve 1970 yılında Rıfat Bedrâvî tarafından Beyrut'ta basılan baskılar da bulunmaktadır.³²

3. MEDENİYETE KATKILARI

İbnü'l-Verdî'nin coğrafya ve kozmografya sahasındaki katkıları iki yönden ele alınabilir. Müellifin eseri, coğrafya ve kozmografya bilgilerinin sistematik bir şekilde derlenmesi ve sunulması açısından önemli bir yere sahiptir. Özellikle, coğrafi bilgilerin aktarılması, dönemin coğrafya anlayışına önemli katkılarda bulunmuştur. Eserinde harita, coğrafi bölgelerin fiziksel özellikleri, iklimi, bitki örtüsü ve yerleşim yerleri gibi unsurları ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Bu bilgiler, dönemin bilgi birikimini artırmakla kalmamış, aynı zamanda İslâm ilim dünyasına ve medeniyetine doğrudan katkı sağlamıştır.

Müellifin eseri, çok sayıda yazılı ve sözlü kaynağı bir araya getirerek farklı bilgileri harmanlama konusunda oldukça önemli bir kitaptır. İbnü'l-Verdî, hem kendi gözlem ve araştırmalarını paylaşmış hem de naklettiği bilgileri aktarma konusunda bir köprü görevi görmüştür. Eserinde, kendinden önceki çalışmalardan ve çağdaşı olan eserlerden geniş ölçüde faydalanmıştır. Bunlar arasında, İbnü'l-Fakîh'in (ö. 3-4./9-10. yy.) *Kitâbü'l-Büldân*'ı, Ebû Zeyd Ahmed b. Sehl el-Belhî'nin (ö. 322/934) *Bed' ve't-Târih*'i, Ebû Hâmid el-Gırnâtî'nin (ö. 565/1169) *Tuhfetü'l-Garâib*'i, İstahrî'nin (ö. 340/951-952'den sonra) *Kitâbü'l-Memâlik ve'l-Mesâlik*'i, Mes'ûdî'nin (ö. 345/956) *Mürücü'z-Zeheb*'i ve *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*'ı, Kazvî'nin (ö. 682/1283) *'Acâ'ibü'l-Mahlûkât*'ı ve *Âsâri'l-Bilâd*'ı, Ebü'r-Reyhân el-Hârîzmî'nin (ö. 453/1061) *Kanûnü'l-Mes'ûdî*'si, Ahmed b. Fazlân'ın (ö. 310/922'den sonra) *Seyahatnâme*'si ve Abdullâh b. Kuteybe'nin (ö. 276/889) *Maârif*'i gibi kıymetli eserler bulunmaktadır.³³ Ayrıca, İbnü'l-Verdî'nin eseri, kendinden sonra gelen âlimlere de ilham kaynağı olmuştur. Müellif ve eseri, Âşık Mehmed (ö. 1006/1598'den sonra) tarafından yazılan *Menâzirü'l-Avâlim*'in kaynakları arasında yer almaktadır.³⁴

İbnü'l-Verdî'nin eseri, Ortaçağ İslâm coğrafyasının en önemli eserlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Eserin başında yer alan dünya haritası, Müslüman coğrafyacıların dünya görüşlerini ve coğrafi bilgilerini yansıtmaktadır. Harita, Kâbe'yi dünyanın merkezi olarak alır ki

²⁷ Amari, *Storia dei Musulmani di Sicilia*, C. 1, s. 61.

²⁸ Krackovsky, *Tarihü'l-Edebi'l-Cografyyi'l-Arabi*, C. 2, s. 37.

²⁹ Abdülhak Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1982, s. 112.

³⁰ Sema Yanıç, *Hâce Hatîb Mahmud Rumî ve Harîdetü'l-'Acâyib ve Ferîdetü'l-Garâyib Tercümesi İsimli Eserin Edisyon Kritik ve Tahlili*, (Konya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), Konya, 2004, s. 14, 16; Feray Coşkun, "Workin Paper: Aja'ib wa Ghara'ib in the Early Ottoman Cosmographies", *Aca'ib: Occasional Papers on the Ottoman Perceptions of the Supernatural*, S. 1, 2020, s. 86; Feray Coşkun, "An Ottoman Preacher's Perception of a Medieval Cosmography: Mahmud al-Hatib's translation of the Kharidat al-'Aja'ib wa Faridat al-Ghara'ib", *Al-Masaq Islam and the Medieval Mediterranean*, S. 23/1, 2011, s. 53-66.

³¹ Cevdet Türkay, *Osmanlı Türklerinde Coğrafya*, MEB Yayın., İstanbul, 1999, s. 23; Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, (Haz. A. Fikri Yavuz-İsmail Özen), Meral Yayın., İstanbul, 1972, C. 3, s. 98; Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, (Çev. Coşkun Üçök), Kültür Bakanlığı Yayın., Ankara, 1992, s. 17; Franz Taeschner, *Osmanlılarda Coğrafya*, (Haz. Osman Özkul, Nadir Çomak, Hatice Çeri), IKSAD, 2018, s. 23.

³² Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, ISAR, İstanbul, 1998, s.191-192.

³³ İbnü'l-Verdî, *Harîdetü'l-'Acâ'ib*, s. 9-324.

³⁴ Mahmut Ak, *Âşık Mehmed ve Menâzirü'l-Avâlim*'i, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1990, s. 120.

bu yaklaşım Belhî, İstahrî, Makdisî ve İbn Havkal gibi coğrafyacılarından etkilendiğinin kanıtıdır. Bu, Müslüman coğrafyasında kutsal mekânların coğrafi merkez olarak kabul edilmesi geleneğini vurgulamaktadır. Ayrıca, haritada Avrupa ve Balkanlar'daki Almanlar ve diğer Hristiyan halklara yer verilmesi, Arap haritalarında bu halkların ilk kez açıkça gösterilmesi açısından dikkat çekicidir. Bu, Müslüman coğrafyacıların, özellikle batıdaki halklarla ilgili bilgilerini geliştirdiğini ve genişleyen dünya görüşlerini yansıttığını göstermektedir. Eserdeki yuvarlak dünya haritasının yanı sıra, eserin birçok el yazmasında farklı bölgelere göre kible yönünü gösteren kible haritaları bulunmaktadır. Bu haritalar, Müslümanların ibadet yönünü doğru belirlemelerine yardımcı olmak amacıyla hazırlanmış ve coğrafyanın dini bir amaçla nasıl kullanıldığını göstermektedir. Bu kible haritaları, İslâm coğrafyacılığının pratik bir yönünü temsil ederek Müslüman dünyasında seyahat, ibadet ve günlük yaşamın dinle olan bağımlı gözler önüne sermektedir.³⁵

Müellifin eserinde sıklıkla yer verdiği efsanevî bilgiler, Ortaçağ İslâm dünyasında doğa ve olaylara dair mistik açıklamalara duyulan ilgiyi ve halk arasındaki inançları yansıtmaktadır. Bâmiyân çevresindeki pınarlarla ilgili anlatılanlar,³⁶ suyun saflığına ve doğanın kendini koruma gücüne dair bir inancı sembolize etmektedir. Bu efsane, suyun kutsallığı ve doğal unsurların ruhani bir koruyucuya sahip olduğu düşüncesini göstermektedir. Pislik atan kişinin sular tarafından boğulması,³⁷ doğanın kendisine zarar vereni cezalandırdığı inancını yansıtarak, doğaya saygıyı teşvik etmektedir. Bir diğer örnek, Hârizm (Aral) Gölü'nde görülen insan şeklindeki yaratık ise,³⁸ gölde zaman zaman doğaüstü varlıkların ortaya çıkabileceği ve bunların hükümdarların ölümünü haber verdiği gibi kehanet içeren bir efsanedir. Bu tür anlatılar, doğal olayların bir anlam veya mesaj içerdiğine dair Ortaçağ düşüncesini yansıtmaktadır. Aral Gölü'nde görülen bu yaratık, özellikle yönetici sınıfın ölümünü haber veren bir işaret olarak anılmasıyla,³⁹ halk arasında doğa olaylarının siyasî veya toplumsal olaylarla ilişkilendirildiğini göstermektedir.

İbnü'l-Verdî'nin efsanevî rivayetlere ağırlık vermesi, birçok önemli bilginin gölgede kalmasına yol açmıştır. Ancak müellifin aktardığı bilgiler, günümüzde başka kaynaklarda bulunmayan niteliktedir. Bunlar arasında, Trapani'yi Sicilya topraklarına bağlayan 150 metre uzunluğundaki büyük bir köprünün varlığına dair verdiği bilgi de yer alır.⁴⁰ Sicilyalı tarihçi Michele Amari, bu bilginin yalnızca İbnü'l-Verdî tarafından aktarıldığını kanıtlamıştır.⁴¹ Franz Taeschner, Osmanlı'nın fethinden önce Konstantiniyye üzerine yaptığı çalışmada, ilk İslâm döneminden itibaren İslâmî kaynaklarda aktarılan şehir tasvirini eksiksiz bir şekilde yapan kişinin İbnü'l-Verdî olduğunu ortaya koymuştur.⁴² Hatta Taeschner, İstanbul ile ilgili yapılacak çalışmalarda müellifin aktardığı bilgilerin kıymetli olduğunu da vurgulamıştır.⁴³ Tüm bu bulgular, İbnü'l-Verdî hakkındaki olumsuz izlenimlerin yersiz olduğunu ve bu eserin tamamen reddedilemeyeceğini bir kez daha açıkça göstermektedir.

İbnü'l-Verdî'nin bir başka özelliği de kaleme aldığı eserde birçok disiplinden istifade etmesidir. Bu yönüyle disiplinlerarası çalışmış bir bilgin olduğunu ifade edebiliriz. Nitekim müellif, eserinde sadece coğrafya ve kozmografya ile sınırlı kalmamış, aynı zamanda etnografya, tarih, tıp, zooloji, mineraloji, biyoloji ve botanik gibi birçok farklı disipline de katkılarda bulunmuştur. Bu nedenle, İslâm ilim dünyasına ve medeniyetine hem doğrudan hem de dolaylı olarak katkı sağladığını söyleyebiliriz.

Müellif, coğrafya ilmine önemli katkılar sunmuş bir âlimdir. Eserinde şehirlerin çeşitli özellikleri, aralarındaki mesafeler ve bu bölgelerde bulunan denizler, dağlar, nehirler, göller, kuyular ve pınarlar ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Fiziki ve beşerî coğrafya açısından zengin bilgiler sunan eser, önceki kaynaklardaki bazı bilgileri tashih ederek doğruluğunu sağlamaya çalışmıştır. Ayrıca, zamanla isimleri değişen veya ortadan kaybolan yerleşim yerlerine de yer

³⁵ Krackovsky, *Tarihü'l-Edebi'l-Cografıyyi'l-Arabi*, C. 2, s. 38.

³⁶ İbnü'l-Verdî, *Harîdetü'l-'Acâ'ib*, s. 167.

³⁷ İbnü'l-Verdî, *Harîdetü'l-'Acâ'ib*, s. 167.

³⁸ İbnü'l-Verdî, *Harîdetü'l-'Acâ'ib*, s. 60.

³⁹ İbnü'l-Verdî, *Harîdetü'l-'Acâ'ib*, s. 60.

⁴⁰ İbnü'l-Verdî, *Harîdetü'l-'Acâ'ib*, s. 90.

⁴¹ Amari, *Storia dei Musulmani di Sicilia*, C.1, s. 66.

⁴² Franz Taeschner, *Ein Altosmanischer Bericht Über Das Vorosmanische Konstantinopel*, Tipografia Del Senato, Roma, 1940, s. 85.

⁴³ Taeschner, *Ein Altosmanischer Bericht Über Das Vorosmanische Konstantinopel*, s. 181.

vermiştir. Kazvîni'nin *Âsâr*'ında *Şücâ*⁴⁴ olarak geçen ada, İbnü'l-Verdî'nin eserinde *Müsteşkîn* olarak imlenmiş;⁴⁵ yine Kazvîni'nin *Âsâr*'ında ve '*Acâ'ib*'inde *Enneh* olarak belirtilen nehir ise,⁴⁶ İbnü'l-Verdî'nin eserinde *Eş'âr* olarak geçmektedir.⁴⁷ Bu isimler, unutulmaya yüz tutmuş nehirlerden bazılarına örnektir. İbnü'l-Verdî'nin, bölgelere ait ilginç ve orijinal hususlara atfı yapması da eserini ayrıcalıklı kılan bir başka noktadır. Tekrûr,⁴⁸ Meğrâre,⁴⁹ Vaslî,⁵⁰ Lemlem,⁵¹ Tûhâ (Tûh),⁵² Nakâre (Nukûr),⁵³ Semkâre,⁵⁴ Gaynâre,⁵⁵ Dehâm,⁵⁶ Kamandûye,⁵⁷ Kâtım,⁵⁸ Tarmî,⁵⁹ Veylâk,⁶⁰ Demâdem⁶¹ ve Süfâletü'z-Zehab⁶² gibi günümüzde isimleri unutulmuş birçok şehirden bahsetmiştir. Bunun yanı sıra Tuğuzğuz (Uygurlar),⁶³ Tibet,⁶⁴ Fergâna⁶⁵ ve Semerkand⁶⁶ gibi daha birçok Türk ülkelerine yapılan atıflar da eserin önemini artıran unsurlardandır. Ayrıca Nihâvend (Dümâvend, Dünbâvend, Debâvend) Dağı'nda meydana gelmiş volkan patlaması sonrası oluşan kırmızı kükürt madenine dair verdiği bilgiler tarihi coğrafya açısından çok kıymetlidir.⁶⁷

İbnü'l-Verdî, etnografya ilmine önemli katkılar sağlamıştır. Eserinde insan topluluklarına dair gözlemler yer almakta ve bu halkların hem genel karakteristik özellikleri hem de sosyo-ekonomik durumları öne çıkarılmaktadır. Müellifin bu tür tasvirleri yalnızca gözlemsel değil, aynı zamanda dönemin coğrafî, sosyal ve ekonomik yapılarının bir özeti niteliğindedir. Ayrıca müellifin, bölgeleri ve halkları değerlendirirken İslâm dünyasının bilimsel ve kültürel merkezlerine duyduğu hayranlığı da yansıttığı görülmektedir. Örneğin, Mısır halkının son derece zengin ve saygın bir topluluk olarak tanımlanması dikkat çeker. Her alanda başarılı, sayısız âlime sahip olan bu halk, doğuştan olağanüstü bir zekâyâ sahip olarak anılmaktadır.⁶⁸ Kurtuba halkı ise diğer topluluklardan daha ileridedir. En zengin insanlar burada yaşar. Giyim tarzları ve kullandıkları binekler diğer insanlardan farklıdır.⁶⁹

Müellifin kozmografya alanındaki katkıları, İslâm dünyasının coğrafya ve kültür anlayışına dair önemli ipuçları sunmaktadır. Eserinde, sadece şehir ve bölgelerin coğrafi özelliklerini değil, aynı zamanda mimarî yapılar, toplumsal araç-gereçler, ticarî ürünler ve bölgeye özgü kültürel unsurları da detaylı bir şekilde ele alması, onu zengin ve çok yönlü bir kozmografya örneği haline getirmektedir. Örneğin, Tuğuzğuz'da (Uygurlar) üretilen çinî çanakların eşsiz olması,⁷⁰ bölgenin sanatsal üretim potansiyelini gösterir. Habeşîlerin testilerinin kalitesi,⁷¹ o dönemde bölgesel el sanatlarının değerini vurgular. Sûse, başka yerde emsali görülmeyen çinî çanakların bulunduğu bir şehir olup,⁷² nadide ipek Tûhiye elbiseleri de Tûhâ'da

⁴⁴ Kazvîni, *Âsârü'l-Bilâd Ahbârü'l-İbâd*, Dâru Sadır, Beyrut, t.y., s. 83-84.

⁴⁵ İbnü'l-Verdî, *Harîdetü'l-'Acâ'ib*, s. 111.

⁴⁶ Kazvîni, *Âsârü'l-Bilâd*, s. 505; Kazvîni, '*Acâ'ibü'l-Mahlûkât*, s. 158.

⁴⁷ İbnü'l-Verdî, *Harîdetü'l-'Acâ'ib*, s. 155.

⁴⁸ İbnü'l-Verdî, *Harîdetü'l-'Acâ'ib*, s. 66.

⁴⁹ İbnü'l-Verdî, *Harîdetü'l-'Acâ'ib*, s. 66.

⁵⁰ İbnü'l-Verdî, *Harîdetü'l-'Acâ'ib*, s. 66.

⁵¹ İbnü'l-Verdî, *Harîdetü'l-'Acâ'ib*, s. 66.

⁵² İbnü'l-Verdî, *Harîdetü'l-'Acâ'ib*, s. 66.

⁵³ İbnü'l-Verdî, *Harîdetü'l-'Acâ'ib*, s. 67.

⁵⁴ İbnü'l-Verdî, *Harîdetü'l-'Acâ'ib*, s. 67.

⁵⁵ İbnü'l-Verdî, *Harîdetü'l-'Acâ'ib*, s. 67.

⁵⁶ İbnü'l-Verdî, *Harîdetü'l-'Acâ'ib*, s. 68.

⁵⁷ İbnü'l-Verdî, *Harîdetü'l-'Acâ'ib*, s. 69.

⁵⁸ İbnü'l-Verdî, *Harîdetü'l-'Acâ'ib*, s. 69.

⁵⁹ İbnü'l-Verdî, *Harîdetü'l-'Acâ'ib*, s. 70.

⁶⁰ İbnü'l-Verdî, *Harîdetü'l-'Acâ'ib*, s. 70.

⁶¹ İbnü'l-Verdî, *Harîdetü'l-'Acâ'ib*, s. 72.

⁶² İbnü'l-Verdî, *Harîdetü'l-'Acâ'ib*, s. 72.

⁶³ İbnü'l-Verdî, *Harîdetü'l-'Acâ'ib*, s. 62.

⁶⁴ İbnü'l-Verdî, *Harîdetü'l-'Acâ'ib*, s. 61.

⁶⁵ İbnü'l-Verdî, *Harîdetü'l-'Acâ'ib*, s. 61.

⁶⁶ İbnü'l-Verdî, *Harîdetü'l-'Acâ'ib*, s. 60.

⁶⁷ Kırmızı kükürt madeninin bulunması, bölgenin jeolojik geçmişi hakkında önemli ipuçları sunmaktadır. Kükürt, özellikle volkanik faaliyetlerin yaygın olduğu alanlarda sık rastlanan bir mineraldir. Dolayısıyla, Muhammed b. İbrâhîm ed-Darrâb'ın babasının kırmızı kükürt madenini bulmuş olması, o bölgede geçmişte bir volkanik patlama veya volkanik etkinliklerin yaşandığına işaret eder. Bkz: İbnü'l-Verdî, *Harîdetü'l-'Acâ'ib*, s. 180.

⁶⁸ İbnü'l-Verdî, *Harîdetü'l-'Acâ'ib*, s. 42.

⁶⁹ İbnü'l-Verdî, *Harîdetü'l-'Acâ'ib*, s. 31.

⁷⁰ İbnü'l-Verdî, *Harîdetü'l-'Acâ'ib*, s. 63.

⁷¹ İbnü'l-Verdî, *Harîdetü'l-'Acâ'ib*, s. 70.

⁷² İbnü'l-Verdî, *Harîdetü'l-'Acâ'ib*, s. 66.

(Tûh) üretilmektedir.⁷³ Bu durum, İbnü'l-Verdî'nin yalnızca doğal kaynakları değil, aynı zamanda tekstil ve zanaat üretimini de gözlemlediğini göstermektedir. Kimâki (Kimâkiye) halkının kırmızı ve sarı ipek giysiler giyip güneşe tapması,⁷⁴ yalnızca ekonomik veya ticarî bir veri sunmakla kalmaz; aynı zamanda dinî ritüeller ve toplumsal geleneklerle ilgili de bilgi sağlar. Hankû'da ise sandal, abanoz, kâfûr, bambu ve ıtır gibi ağaç ve bitkilerden elde edilen kokular ile çeşitliliği tam olarak bilinmeyen baharatların varlığı⁷⁵ da dönemin bu bölgedeki baharat ve aromatik bitkiler ticaretindeki önemini işaret eder. Bu örnekler, İbnü'l-Verdî'nin kozmografyayı salt fiziksel coğrafya ve astronomi ile sınırlı görmeyip, çeşitli kültürel, sanatsal ve ekonomik unsurları içeren çok katmanlı bir alan olarak ele aldığını göstermektedir. Bu da, İslâm kozmografyasının sadece coğrafi keşifler değil, aynı zamanda kültürler arası etkileşimlerin de kayıt altına alındığı disiplinler arası bir alan olduğunu kanıtlamaktadır.

İbnü'l-Verdî'nin tarih bilimine katkıları, özellikle hükümdarlar ve şehirlerle hakkındaki bilgileriyle değerlidir. Eseri, İslâm tarih yazımında mitolojik anlatılar ve farklı kültürlerin tarihî rivayetlerinin nasıl harmanlandığını göstermektedir. İbnü'l-Verdî'nin içkiyi ilk ortaya çıkaran hükümdar olarak Cemşid'i zikretmesi,⁷⁶ İran mitolojisine dair önemli bir bilgi vermektedir. Bu rivayet, Firdevsî'nin *Şehnâme*'sinde de yer alır.⁷⁷ Ancak, İslâm tarih yazıcılığında yaygın olan Taberî rivayetinde ise, şarabın Kâbil'in soyundan Yûan tarafından icat edildiği belirtilmektedir.⁷⁸ Bu durum, İbnü'l-Verdî'nin farklı kaynaklardan faydalandığını ve zaman zaman mitolojik anlatıları tarihî olaylarla iç içe kullandığını göstermektedir.

Müellifin şehirlerle ilgili verdiği detaylar, özellikle Horistân (Hûzistân) ve Ebvâb gibi yerler üzerinden dönemin ekonomik ve sosyal yapısına ışık tutmaktadır. Horistân'ın dokumacılık açısından dünyada eşi benzeri olmayan ürünler üretmesi, Ahvâzî elbiselerin ünlü olduğunu vurgulaması, şehrin ticaret ve zanaat merkezi olarak önemini ortaya koyar.⁷⁹ Bu bilgi, şehir tarihçiliği açısından oldukça kıymetlidir, zira üretim ve ticaretin merkezleri olarak şehirlerin işlevine dair somut veriler sunmaktadır. Ebvâb başlığı altında geçen dört Türk milletine dair ifadeler ise İbnü'l-Verdî'nin İslâm coğrafyacılığında sıkça karşılaşılan Türk kavimlerine dair bilgilerle örtüşmektedir. Kahlâ, Yec'ûd, Yahnâk ve Ebû Cered gibi hükümdarların her birinin kendi milletini yönetmesi, bölgedeki etnik ve siyasal farklılıkların altını çizmektedir. Ayrıca, Farsların fetihleri sonucu kurulan Kubâz, Beylakân, Berde'a ve Seddü'l-Ber gibi şehirler, İslâm öncesi İran ile bağlantılı coğrafi bilgileri ve müellifin tarihî perspektifini yansıtmaktadır. Bu şehirlerin Enûşirvân ve oğlu Sâbrân döneminde yeniden yapılandırılması ise, imar faaliyetlerinin tarihî süreçteki önemine işaret etmektedir.⁸⁰

İbnü'l-Verdî, zooloji ve tıp ilmine önemli katkılarda bulunmuştur. Müellifin eserindeki hayvanlar bölümü, farmakoloji/eczacılık ve tıbbî içeriklere dair oldukça özgün bilgiler sunmaktadır. Ayrıca hayvanların anatomisi ve fizyolojisini incelerken, bu bilgileri yalnızca teorik bir düzeyde bırakmamaktadır. Bilhassa eczacılık ve attarlık gibi pratik alanlarda yararlanılabilecek reçeteler sunması, eserin bilimsel niteliğini artırır ve dönemin tıp anlayışıyla bağlantı kurmaktadır. Hayvanlardan elde edilen yan ürünler (safra, gübre gibi) ile bitkisel unsurların (roka, turp, sirke vb.) birleştirilmesiyle oluşturulan tedavi yöntemleri dikkat çekmektedir. Örneğin, ineğin safra kesesi ile roka ve turp çekirdeğinin bir karışımı, deri hastalıklarını iyileştireceği; hamilelik sorunu olan kadınlara, gubeyrâ ağacının yaprağı ve öd taşıma gibi ritüeller önerildiği belirtilmektedir.⁸¹ Keçinin gübresi ile boyun bezelerinin tedavisi ya da rahim kanamasının durdurulması gibi uygulamalar, hayvansal ürünlerin dönemin tıbbındaki rolünü vurgulamaktadır.⁸²

⁷³ İbnü'l-Verdî, *Harîdetü'l-'Acâ'ib*, s. 66.

⁷⁴ İbnü'l-Verdî, *Harîdetü'l-'Acâ'ib*, s. 101.

⁷⁵ İbnü'l-Verdî, *Harîdetü'l-'Acâ'ib*, s. 65.

⁷⁶ İbnü'l-Verdî, *Harîdetü'l-'Acâ'ib*, s. 212.

⁷⁷ Firdevsî, *Şehnâme*, C. 1, (çev. Neceti Lugal), MEB, Ankara, 1967, s. 37-38.

⁷⁸ Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, C. 1, (Çev. Cemalettin Saylık), Ankara Okulu Yayın., Ankara, 2018, s. 76.

⁷⁹ İbnü'l-Verdî, *Harîdetü'l-'Acâ'ib*, s. 60.

⁸⁰ İbnü'l-Verdî, *Harîdetü'l-'Acâ'ib*, s. 96.

⁸¹ İbnü'l-Verdî, *Harîdetü'l-'Acâ'ib*, s. 230.

⁸² İbnü'l-Verdî, *Harîdetü'l-'Acâ'ib*, s. 231.

İbnü'l-Verdî, botanik bilimine de katkı sağlamıştır. Müellifin eserinde tarım pratiklerine dair verilen bilgiler, Ortaçağ İslâm dünyasında bitkisel üretim üzerine gözlemler ve deneylerin önemini ortaya koymaktadır. İbnü'l-Verdî'nin eserinde yer alan bitkileri yetiştirme yöntemleri, bitkilerin çevresel koşullara ve farklı etkenlere karşı gösterdiği tepkileri anlama konusundaki ilgiyi yansıtmaktadır. Bu eserde, hurma çekirdeklerinin farklı sınıflarda bekletilmesinin meyvenin cinsiyetini veya rengini değiştirdiği gibi inanışlar aktarılmaktadır. Katır veya inek idrarında bekletmenin ürüne etkisi olduğu düşüncesi, dönemin tarım bilgilerinde mistik veya deneysel unsurların iç içe geçmiş olduğunu göstermektedir. Ayrıca, çekirdeklerin ekim yönünün bile mahsul üzerinde etkili olabileceğine dair ayrıntılar, bitki yetiştiriciliğinde yön ve şekil gibi fiziksel unsurlara dikkat edildiğini ortaya koymaktadır. Çekirdeğin toprağa yerleştirilme şekline kadar verilen bu detaylar,⁸³ tarım faaliyetlerinin titizlikle yapıldığını ve tarımla ilgili bilgilerin, bir tür “halk bilimi” kapsamında aktarıldığını göstermektedir.

Müellifin eserinde yer alan bazı bilgiler, bitkilerin yetiştirilmesi ve sağlık üzerindeki etkileri konusunda dönemin geleneksel bilgilerini yansıtmaktadır. Ceviz ağaçlarının köklerinde unnâb yakmanın,⁸⁴ ceviz verimini artırdığına dair inanç, doğa ile etkileşim ve tarımsal üretkenliğin artırılması konusunda halk biliminin bir örneğidir. Bu tür uygulamalar, tarımda geleneksel bilgi birikiminin ve deneysel gözlemlerin nasıl aktarıldığını göstermektedir. Unnâb meyvesinin sağlık yararlarına dair verilen bilgiler ise,⁸⁵ Ortaçağ İslâm tıbbının bitkisel tedavi yöntemlerine duyduğu ilgiyi yansıtmaktadır.

İbnü'l-Verdî, tarım ve gıdaların depolama ve muhafaza aşamaları hakkında detaylı bilgiler vermektedir. Örneğin, ayvanın diğer meyveleri bozan etkisi ve uzun süre bozulmadan saklanabilmesi için ahşap testere talaşı veya saman üzerine konulması,⁸⁶ elmanın uzun süre korunması için ise ceviz yaprağıyla sarılıp toprağın veya çamurun içinde muhafaza edilmesi gibi bilgiler,⁸⁷ bitkisel ürünlerin saklama yöntemlerine dair geleneksel bilgileri ortaya koymaktadır.

Müellifin, minerallerin özellikleri, belirli hastalıkların tedavisinde ve güzellik uygulamalarında kullanımı üzerine yaptığı açıklamalar hem tıbbî hem de kültürel bağlamda taşların önemini vurgulamaktadır. Örneğin, kehribar, Rûm cevizinin reçinesi olarak tanımlanması,⁸⁸ dönemin doğal kaynaklar ve mineraller hakkında sahip olduğu bilgiyi yansıtmaktadır. Sarılık hastalığına ve diğer rahatsızlıklara karşı koruma sağladığına dair inançlar,⁸⁹ o dönemde taşların şifa verici özelliklerine atfedilen yaygın bir inanış biçimini temsil eder. Ayrıca, hamile kadınların kehribarı kullanması,⁹⁰ doğum ve gebelik süreçlerine dair inançların ne denli önemli olduğunu gösterir; bu, toplumsal normların ve geleneksel tıbbın iç içe geçtiği bir anlayışa işaret eder. Diğer bir örnek, esmed taşının siyah bir sürme türü olarak tanımlanması ve en kalitelisinin İsfahân'da bulunduğu bilgisidir.⁹¹ Bu, dönemin ticaret yolları ve yerel kaynakların değerinin bilindiğini gösterir. Göz sağlığı üzerindeki olumlu etkileri,⁹² bu tür doğal minerallerin halk arasında nasıl kullanıldığını ve göz hastalıklarına karşı tedavi yöntemlerinin nasıl geliştiğini ortaya koyar. Esmed taşının göz kaslarını güçlendirdiği ve yaşlılar üzerinde yararlı etkileri olduğuna dair bilgiler ise,⁹³ doğal tedavi yöntemlerinin yaşlı bireyler için özel bir öneme sahip olduğunu vurgulamaktadır.

SONUÇ

İbnü'l-Verdî, 14. yüzyıl İslâm dünyasının önde gelen coğrafya ve kozmografya âlimlerinden biridir. Tam adı Ebû Hafs Sirâcüddin Ömer b. el-Verdî olan bu bilgin, *Harîdetü'l-*

⁸³ İbnü'l-Verdî, *Harîdetü'l-'Acâ'ib*, s. 200.

⁸⁴ İbnü'l-Verdî, *Harîdetü'l-'Acâ'ib*, s. 203.

⁸⁵ İbnü'l-Verdî, *Harîdetü'l-'Acâ'ib*, s. 203.

⁸⁶ İbnü'l-Verdî, *Harîdetü'l-'Acâ'ib*, s. 209.

⁸⁷ İbnü'l-Verdî, *Harîdetü'l-'Acâ'ib*, s. 207.

⁸⁸ İbnü'l-Verdî, *Harîdetü'l-'Acâ'ib*, s. 197.

⁸⁹ İbnü'l-Verdî, *Harîdetü'l-'Acâ'ib*, s. 197.

⁹⁰ İbnü'l-Verdî, *Harîdetü'l-'Acâ'ib*, s. 197.

⁹¹ İbnü'l-Verdî, *Harîdetü'l-'Acâ'ib*, s. 198.

⁹² İbnü'l-Verdî, *Harîdetü'l-'Acâ'ib*, s. 198.

⁹³ İbnü'l-Verdî, *Harîdetü'l-'Acâ'ib*, s. 198.

'*Acâ'ib ve Ferîdetü'l-Garâ'ib* adlı eseriyle tanınmaktadır. Eseri, coğrafya ve kozmografya alanında dönemin İslâm dünyasında yaygın bir başvuru kaynağı olmuştur. İbnü'l-Verdî'nin bu eseri, dünya ve gökyüzü ile ilgili bilgi vermekte, yer şekilleri, iklimler, bitki örtüsü, madenler, hayvanlar ve halklar gibi birçok konuyu kapsamaktadır.

Eser, hem halkın ilgisini çekecek şekilde sade bir dille yazılmış hem de bilimsel açıdan zengin içeriğe sahiptir. Bu yönüyle, İbnü'l-Verdî'nin eseri, İslâm coğrafyasında önemli bir yer edinmiş, farklı bölgelerde eğitim ve bilgi kaynağı olarak kullanılmıştır. Kazvini'nin eseri '*Acâibü'l-Mahlûkât ve Garâ'ibü'l-Mevcûdat* ile Şeyhürrabve Dimaşkî'nin *Nuhbetü'd-Dehr fî 'Acâ'ibi'l-Ber ve'l-Bahr* eserleri benzer temalara sahip olduğundan, bu iki eser arasındaki benzerlikler ve farklılıklar dönemin coğrafya ve kozmografya anlayışını anlamada önemli bir karşılaştırma noktası oluşturmuştur.

Müellifin en önemli özelliği, eserini kaleme alırken birçok kaynaktan istifade etmiş ve burada efsanevî bilgilere geniş yer vermesidir. İbnü'l-Verdî'nin yazılı ve sözlü kaynaklardan faydalanması, geçmişin bilgi birikimini koruma ve geleceğe aktarma anlamında büyük bir katkı sağlamıştır. Böylece eser, yalnızca bilgi içeren bir kaynak olmanın ötesine geçerek, farklı kültürlerden gelen bilgileri bir araya getirerek bir köprü görevi gören kapsamlı bir ansiklopedi niteliğine bürünmüştür. Öte yandan, efsanevî bilgilere geniş yer verilmesi, İbnü'l-Verdî gibi yazarların eserlerinde sıklıkla görülmekte ve İslâm dünyasında kozmografya ile folklorun iç içe geçmiş olduğunu göstermektedir. Ancak, eserdeki efsanevî bilgilerin fazlalığı eserin bilimsel değerini olumsuz etkilese de eserin özgün ve ilginç bilgiler içermesi, farklı dillere çevrilmesine katkı sağlamıştır. Bu çeviriler ve yayınlar, eserin hem akademik hem de kültürel anlamda geniş bir kitleye ulaşmasına vesile olmuştur.

İbnü'l-Verdî'nin eserinin en dikkat çekici yönü, coğrafya, kozmografya, etnografya, tıp, tarih, biyoloji, mineraloji, zooloji ve botanik gibi birçok alana katkıda bulunmasıdır. Bununla birlikte, eserde yer alan bazı bilgilerin bilimsel doğruluktan uzak olduğu ve günümüz bilimsel kriterlerine göre değersiz sayıldığı gözlemlenmektedir. Ancak eser, dönemin bilimsel birikimini ve kültürel perspektifini yansıtmaya açısından tarihi ve kültürel araştırmalar için değerli bir kaynak olarak kabul edilmektedir.

Sonuç olarak, İbnü'l-Verdî'nin eseri, hem bilim tarihi açısından hem de geçmişin bilgi birikimi ile çağdaş bilim anlayışının ilişkisini anlamak açısından değerlidir. Bu tür bir yaklaşım, bilimsel gelişimin nasıl bir süreç olduğunu ve geçmişin günümüze nasıl ışık tuttuğunu kavramamıza da yardımcı olabileceği kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

Adivar, Abdülhak Adnan, *Osmanlı Türklerinde İlim*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1982.

Ak, Mahmut, *Âşık Mehmed ve Menâzirü'l-Avâlim'i*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1990.

Amari, Michele, *Storia dei Musulmani di Sicilia*, C.1, Felice Le Monnier, Firenze, 1854.

Babinger, Franz, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, (Çev. Coşkun Üçok), Kültür Bakanlığı Yayın., Ankara, 1992.

Bellino, Francesca, "Siraj al-Din Ibn al-Wardi and The Haridat al-'Aja'ib: Authority and Plagiarism in a Fifteenth-Century Arabic Cosmography", *Eurasian Studies*, S. 12/1-2, (Ed. Michele Bernardini-Jürgen Paul), Istituto per l'Oriente Carlo Alfonso Nallino, Roma, 2014, s. 257-296.

Bilge, Mustafa L., "İbnü'l-Verdî", *DİA*, C. 21, İstanbul, 2000, s. 238-239.

Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, C. 3, (Haz. A. Fikri Yavuz-İsmail Özen), Meral Yayın., İstanbul, 1972.

Coşkun, Feray, “An Ottoman Preacher’s Perception of a Medieval Cosmography: Mahmud al-Hatib’s translation of the Kharidat al-‘Aja’ib wa Faridat al-Ghara’ib”, *Al-Masaq Islam and the Medieval Mediterranean*, S. 23/1, 2011, s. 53-66.

Coşkun, Feray, “Osmanlı Coğrafya Literatürü ve Acâibü'l-Mahlûkât Janrı”, *TALİD*, S. 17/33, 2019, s. 269-286.

Coşkun, Feray, “Workin Paper: Aja’ib wa Ghara’ib in the Early Ottoman Cosmographies”, *Aca’ib: Occasional Papers on the Ottoman Perceptions of the Supernatural*, S. 1, 2020, s. 85-104.

Çelebi, Kâtip, *Keşfü’z-Zunûn*, C. 2, (Çev. Rüştü Balcı), Tarih Vakfı Yurt Yayın., Ankara, 2007.

Doğanay, Hayati, *Coğrafyaya Giriş I, Metotlar, İlkeler ve Terminoloji*, Gazi Büro Yayın., Ankara, 1993.

Dubler, C. E., “Adjaib”, *Encyclopaedia of Islam*, (Ed. P. Bearman Th. Bianquis, C.E. Bosworth, E. Van Donzel), W.P. Heinrichs, Brill, 2021.

Firdevsî, *Şehnâme*, C. 1, (çev. Neceti Lugal), MEB, Ankara, 1967.

https://referenceworks.brillonline.com/entries/encyclopaedia-of-islam-2/adjaib-SIM_0319?s.num=0&s.rows=20&s.f.s2_parent=s.f.book.encyclopaedia-of-islam-2&s.q=adjaib.

İbn İyâs Hanefî, *Bedâiü’z-Zuhûr fî Vekâii’-d-Duhûr*, C. 1, (Thk. Muhammed Mustafa), Hey’etü’l-Misriyyetü’l-Amme li’l-Kitâb, Kahire, 1982.

İbnü'l-Verdî, *Harîdetü’l-‘Acâ’ib ve Ferîdetü’l-Garâ’ib*, (Tsh. Mahmûd Fahuri), Dârü’s-Şarki’l-Arabi, Halep, 1991.

İzbirak, Reşat, *Coğrafya Terimleri Sözlüğü*, Mektupla Öğretim Merkezi Yayın., Ankara, 1975.

Karakaş Özür, Nazan, “Epistemolojik Sınırları ve İlişkileri Bağlamında Osmanlıda Üç Bilim: Kozmografya, Astronomi ve Coğrafya”, *Dört Öge*, S. 16, 2019, s. 113-137.

Kazvinî, *‘Acâ’ibü’l-Mahlûkât ve Garâ’ibü’l-Mevcûdat*, Matbaatü’l-Alamî, Beyrut, 2000.

Kazvinî, *Âsâru’l-Bilâd Ahbâru’l-İbâd*, Dâru Sadır, Beyrut, t.y.

Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu’cemü’l-Müellifin*, C. 2, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut, 1993.

Krachovsky, Ignaty, *Tarihü’l-Edebi’l-Cografıyyi’l-Arabi*, C.2, (Trc. Selahaddin Osman Haşim), Dârü’s-Sekâfe, Kahire, 1963.

Lorraine, Daston-Katherina, Park, *Wonders and the Order of Nature 1150-1750*, MIT Press, Cambridge, 2001.

Mutçalı, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayın., İstanbul, 2012.

Petrosyan, Irina Ye., “A Turkish Translation of a Cosmographie Work by Ibn a-Wardi and Its Manuscripts in the Collection of the St. Petersburg Branch of the Institute of Oriental Studies”, *Manuscripta Orientalia/International Journal for Oriental Manuscript Research*, S. 4/2, 1998, s. 55-65.

Sariyannis, Marinos, “Aja’ib ve Ghara’ib: Ottoman Collections of Mirabilia and Perceptions of the Supernatural”, *Der Islam*, S. 92/2, 2015, s. 442-467.

Şeşen, Ramazan, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, ISAR, İstanbul, 1998.

Şeyhürabve Dimaşkı, *Nuhbetü’-d-Dehr fî ‘Acâ’ibi’l-Berri ve’l-Bahr*, (Nşr. M. A. F. Mehren), Otto Harrassowitz, Leipzig, 1923.

Taberî, *Târîhu’l-Ümem ve’l-Mülûk*, C. 1, (Çev. Cemalettin Saylık), Ankara Okulu Yayın., Ankara, 2018.

Taeschner, Franz, *Ein Altosmanischer Bericht Über Das Vorosmanische Konstantinopel*, Tipografia Del Senato, Roma, 1940.

Taeschner, Franz, *Osmanlılarda Coğrafya*, (Haz. Osman Özkul, Nadir Çomak, Hatice Çeri), IKSAD, 2018.

Tümertekin, Erol, *Beşerî Coğrafya (Giriş)*, İÜEF Yayın., İstanbul, 1994a.

Tümertekin, Erol, *Ekonomik Coğrafya*, İÜEF Yayın., İstanbul, 1994b.

Türkay, Cevdet, *Osmanlı Türklerinde Coğrafya*, MEB Yayın., İstanbul, 1999.

Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân*, C. 5, Dâru Sadır, Beyrut, 1977.

Yaniç, Sema, *Hâce Hâtib Mahmud Rumî ve Harîdetü'l-'Acayib ve Ferîdetü'l-Garayib Tercümesi İsimli Eserin Edisyon Kritik ve Tahlili*, (Konya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), Konya, 2004.